

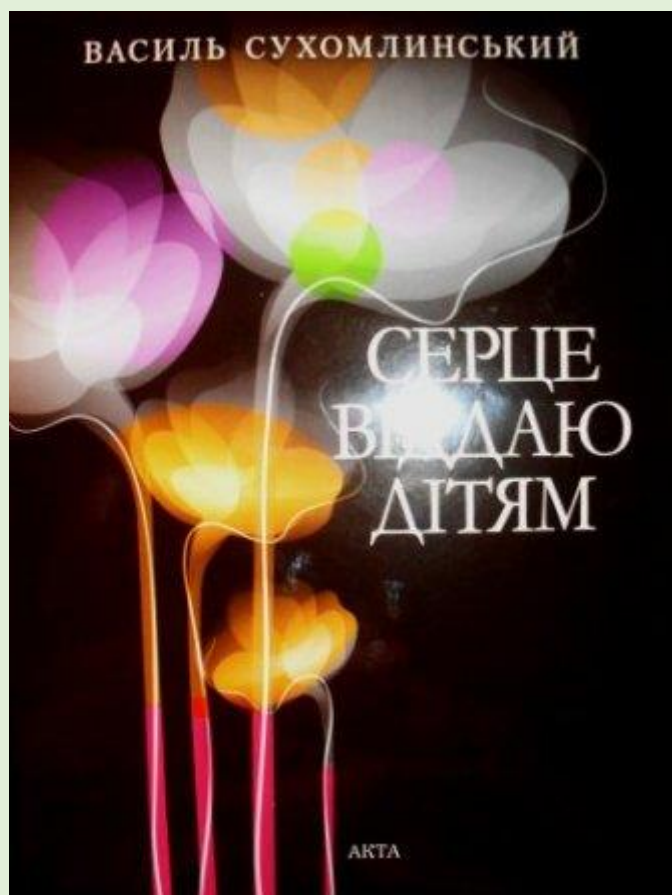
Педагог-гуманіст, мислитель, дитячий письменник

*до Дня народження (28 вересня) та дня
пам'яті (2 вересня)*

В.О. Сухомлинського

Книги Василя Олексійовича Сухомлинського і про його педагогічну діяльність

Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський ; за наук. ред. О. Сухомлинської. – Харків : Акта, 2012. – 545 с.

Книга його життя – «Серце віддаю дітям», за яку педагог удостоєний Державної премії УРСР у 1974 р., помертвно, перекладена понад 30 мовами світу і витримала 55 видань.

«Серце віддаю дітям» – педагогічне кредо і водночас педагогічний заповіт Василя Олександровича. Автор вчить як виховати Щасливу людину, як досягти того, щоб у нашому суспільстві не було жодної людської особистості із порожньою душею.

Василь Сухомлинський: життєвий шлях та педагогічні погляди / В. В. Кузьменко, Н. В. Слюсаренко, Г. М. Кондратенко, О. В. Рідкоус. – 3-тє вид. – Херсон : Херсонська академія неперервної освіти, 2018. – 150 с.

У книзі викладено інформацію про життєвий шлях та педагогічні погляди видатного вітчизняного педагога другої половини ХХ ст. Василя Сухомлинського. Описано систему навчально-виховної роботи Павлиської середньої школи.

Видання адресовано педагогічним працівникам, студентам педагогічних закладів та широкому колу читачів.

Цюпа І. Василь Сухомлинський. Добротворець / Іван Цюпа. – Київ : Радянський письменник, 1985. – 216 с. – (Педагогічна бібліотека ; Світ в образах).

Ця книга – хвилююча розповідь про видатного вченого-педагога, заслуженого вчителя Української РСР, члена-кореспондента Академії педагогічних наук СРСР, Героя Соціалістичної Праці, директора Павлівської середньої школи на Кіровоградщині Василя Олександровича Сухомлинського.

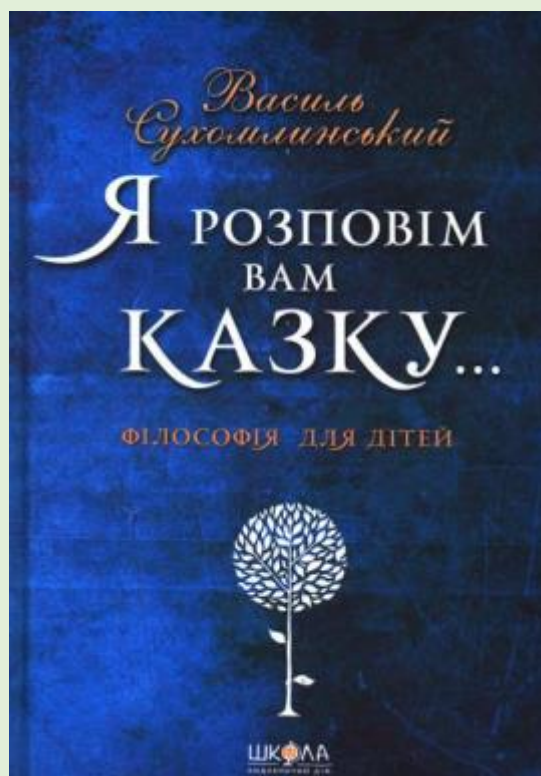
У 1971 році повість за назвою «Добротворець» була надрукована в серії «Романи й повісті» у видавництві «Дніпро».

Книги В.О. Сухомлинського для дітей

Сухомлинський В. Бджолина музика: дитячі повісті і розповіді. Казки / В.О. Сухомлинський. – К.: Школа, 2020.- 96 с.

Нова збірка творів Василя Сухомлинського спеціально укладена для дітей, які щойно почали читати. Ретельно дібрані тексти будуть цікавими й зрозумілими для малечі, а великий шрифт дасть дітям можливість читати книгу самостійно. Але, хто б не читав самі твори, вкрай важливо, аби дитина поміркувала над прочитаним разом із дорослими, дослухалася до голосу свого серця, зробила певні висновки — власні кроки до того, аби стати Справжньою Людиною!

Сухомлинський В. Я розповім вас казку...: філософія для дітей / В. Сухомлинський. – К.: Видавничий дім «Школа», 2016. -576 с. – (Класика дитячої літератури)

Це видання - найповніша на сьогодні збірка творів для дітей нашого славного земляка, талановитого педагога, чудового вихователя Василя Сухомлинського.

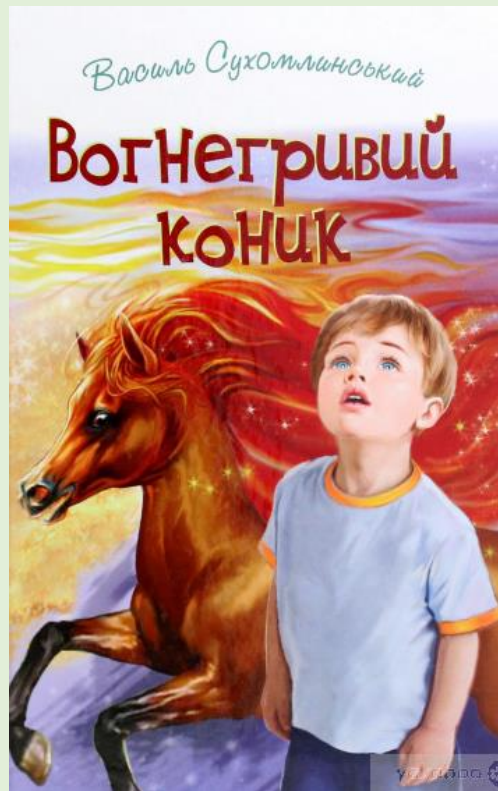
Книга, зібрана з усіх доступних наразі джерел, була укладена згідно з авторським баченням структури такого видання та відповідно до реалій сьогодення.

Творчий спадок Василя Олександровича буде корисним і цікавим для всіх: учителів, батьків, але передусім - для самих дітей...

Улюблена читанка / Є. Гуцало, М. Рильський, М. Стельмах, Н. Забіла, П. Воронько, В. Сухомлинський, А. Малишко. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 320 с.

Казки, оповідання, вірші - усе найкраще з класики української дитячої літератури зібрано під однією обкладинкою. Андрій Малишко, Михайло Стельмах, Максим Рильський, Євген Гуцало, Платон Воронько, Петро Ребро, Василь Сухомлинський, Грицько Бойко, Наталя Забіла - нове покоління українських дітей дорослішає і здобуває свою початкову освіту на творах цих авторів. Видання призначене для сучасних батьків і вихователів.

Сухомлинський В. Вогнегривий коник . Казки. Притчі. Оповідання/ В.О. Сухомлинський. – К.: Знання, 2020. – 255 с.

Сухомлинський В. Всі добрі люди – одна сім'я / В. Сухомлинський; іл. О. Макієв. – Харків: Школа, 2021. – 160 с.: іл. – (Дитячий бестселер)

Бібліотека рекомендує ознайомитися з працею доктора педагогічних наук Петра Сікорського. Стаття буде надзвичайно корисною для директорів і учителів шкіл.

<https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/КНИЖКА-СУХОМЛИНСЬКИЙ-3.pdf>

*Петро Сікорський, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і
соціального управління
Національного університету
«Львівська політехніка»*

В.О.Сухомлинський про Нову українську школу

Ключові слова: школа, духовний розвиток, розумове виховання, освіта, урок, аналіз уроку.

У статті аналізуються науково-педагогічні праці В.О.Сухомлинського, його мудрі поради, що стосуються всебічного розвитку дітей у дошкільному віці та у початкових класах. Багато з них проектується на нинішню Нову українську початкову школу, особливо, що стосується інтелектуального та фізичного розвитку дітей. Крім того, розглядаються важливі поради видатного педагога щодо відвідування та аналізу уроків директором школи.

Постановка проблеми. Україна гордиться своїми видатними людьми, геніальними постатями. Серед них В.Великий і Ярослав Мудрий, Т.Шевченко і Л.Українка, І.Франко і О.Гончар, В.Симоненко і В.Стус, С.Крушельницька і К.Білокур, І.Сікорський і С.Корольов і багато, багато інших. Вони творили нашу державність, її мову і культуру, розвивали науку й освіту. Гордиться Україна й своїми видатними педагогами, які внесли вагомий вклад не лише в українську, а й світову педагогічну науку і практику. Серед них **В.О.Сухомлинський**, видатний український учений-педагог, директор школи, вчитель, дитячий письменник. Цьогоріч, 28 вересня минає 100 років від дня його народження, яке за рішенням 39 сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО відзначатиметься на рівні цієї поважної організації. Своім розпорядженням від 4 липня 2018 року №464-р «Про затвердження заходів з відзначення у 2018 році 100-річчя від дня народження Василя Сухомлинського» Кабінет Міністрів України також запрошує науково-педагогічну та педагогічну громадськість належним чином вшанувати 100-літній ювілей видатного українського вченого і педагога. Відбудуться урочисті зібрання і науково-практичні конференції, круглі столи і зустрічі з людьми, які працювали з Василем Олександровичем. Львівське крайове товариство «Рідна школа» також планує провести декілька науково-практичних конференцій для студентів і педагогів, випустити ювілейне (десяте) число в серії «Видатні українські 5 педагоги», опублікувати монографії та навчальні посібники, присвячені 100-річчю від дня народження В.О.Сухомлинського. Вдумаймося в такі цифри. За неповних 52 роки життя Василь Олександрович написав і опублікував 48 книг, 500 наукових статей, більше як 1500 оповідань і казок для дітей. За названими цифрами криється виняткова обдарованість і надзвичайна працьовитість. Основні дослідження і публікації. Науково-педагогічна спадщина видатного українського педагога широко досліджується вітчизняними і зарубіжними ученими, серед яких: М.Антонець, І.Бех, М.Библюк, А.Богуш, Л.Бондар, Н.Калініченко, М.Мухін, В.Риндак, О.Савченко, О.Сухомлинська та багато ін. Особливої уваги з погляду предмета нашої публікації потребують наукові розвідки М.Мухіна, А.Розенберга, О.Савченко, в яких розглянуто підходи В.Сухомлинського до теорії і практики шкільного навчання. В.О.Сухомлинський основні свої зусилля прикладав на дослідження складних педагогічних проблем, які виникають при викладанні практично усіх навчальних предметів шкільної програми. Його поради мають стати основою для реформування дошкільного розвитку дітей, початкової школи, а також всієї освітньої системи. Незважаючи на те, що багато науково-педагогічних працівників глибоко аналізують науково-педагогічні праці В.Сухомлинського, однак недостатньо надходить пропозицій щодо їх застосування під час нинішнього реформування початкової школи, а також у керівництві школою. Метою дослідження є: пошук у науково-педагогічних працях В.О.Сухомлинського найважливіших методологічних порад і пропозицій щодо удосконалення навчання і розвитку дітей у дошкільній, у початкових класах, а також у керівництві закладом освіти і проектування їх на нинішнє реформування освіти. Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Василь Олександрович Сухомлинський народився 28 вересня 1918р. в с.Василівка Олександрійського повіту Херсонської губернії (нині Кіровоградської області) у селянській родині. Його дитинство проходило в роки соціально-політичних потрясінь: революція, боротьба за українську державність, українізація, насильницька колективізація, усупільнення приватної власності на селі, масове знищення української інтелігенції, голодомори, нав'язування 6 соціалістичних ідей, «єдиноправильної» марксистсько-ленінської ідеології, війни тощо. Навчаючись у семирічній школі (1926-1933рр.), хлопець демонстрував свої творчі здібності у малюванні і написанні віршів, грі на народних музичних інструментах, у роботі з дітьми (консультування однокласників, заміна вчителя тощо). У 1934р. Василь вступає на підготовчі курси учительського інституту в Кременчуці, навчається на факультеті української мови і літератури. Хворобливий стан юнака, важкі матеріальні умови у сім'ї, яка виховувала чотирьох дітей, змушують його у 1935р. розпочати роботу в школі. Протягом 1935-1938рр. Василь Олександрович викладав українську мову і літературу у Василівській та Зибківській семирічних школах Онуфріївського району. Водночас В.О.Сухомлинський продовжував навчатися заочно у Полтавському педагогічному інституті, який закінчив у 1938р. як викладач української мови і літератури середньої школи. З 1938р. і до липня 1941р. Василь Олександрович працював вчителем української мови і літератури, а згодом і завучем Онуфріївської середньої школи. Війна не оминула видатного педагога. Добровольцем пішов на фронт. Спочатку навчався в Москві (молодший політрук), а потім брав участь в боях, важке поранення під Ржевом, чотири місяці лікування в евакогоспіталях і комісування у 1942р. Василь Олександрович повертається в школу. Працює директором середньої школи у с.Ува в Удмурдії (VI.1942 – III.1944рр.). Щойно Онуфріївський район був звільнений від фашистських загарбників, Василь Олександрович весною 1944р. повертається додому. Спочатку протягом чотирьох років працював завідувачем відділу освіти Онуфріївського району, а згодом, за його проханням, – директором Павльської середньої школи

(з 1944р.), яка стала його педагогічною лабораторією. Тут він працював до кінця свого життя (2.09.1970), тобто 22 роки, за сім кілометрів від села, де народився. Очевидно, що рідна земля надихала, множила творчі сили, спонукала дивитися на дітей, абстрагуючись від офіційної бездітної радянської педагогіки. Нині легко, з висоти часу, розмірковувати над тими чи іншими педагогічними поглядами Василя Олександровича, погоджуватися з ними або ні, приймати або не приймати до уваги 7 його способи вирішення складних педагогічних проблем, оскільки з того часу минуло більше як півстоліття. Однак не можна не захоплюватися як тонко Василь Олександрович спостерігав за складними педагогічними процесами, виокремлював проблеми, на їх основі формулював педагогічні задачі і успішно їх розв'язував спільно з педагогічним колективом. Причому способи вирішення педагогічних задач не завжди співпадали з вимогами комуністичної ідеології, носії якої безпосередньо керували освітою в імперській державі. «З кінця 50-х років, – зазначає його дочка, Ольга Василівна, – Василь Олександрович у своїй теоретичній і практичній діяльності йде від школи навчання (учіння), що панувала в ті роки, від спрямованості лише на розвиток інтелекту до трудової школи як основи розвитку дітей і підготовки їх до життя, де основним засобом виховання виступала педагогічно обгрунтована й методично спрямована праця» [4, с.382]. Як відомо, в той час школа була трудовою і політехнічною. Учні багато часу в осінній і весняний періоди, замість навчатися, працювали на колгоспних полях. Це була підневільна праця, яка не мала нічого спільного із всебічним розвитком дітей, за неї учні не отримували зарплати. На те, що навчальні плани і програми не виконувалися, закривали очі і керівники шкіл, і відділи освіти. Василь Олександрович не зводив фізичну працю учнів до банальної допомоги колгоспам. «Проблема ця глибша й тонша: розумовий розвиток – праця, розум – праця. Вміле розв'язання цієї проблеми у вихованні підлітків має виняткове значення. Знайти таку працю, яка б розвивала розумові сили й здібності, вводила людину у світ творчості – одного з головних завдань розумового й трудового виховання, і успіху тут можна досягти лише тоді, коли їх розв'язують в єдності» [2, с.569]. «Вже в роки дитинства мої вихованці бачили, відчували навколо себе вогнища багатого розумового життя в невеликих трудових колективах – технічних і сільськогосподарських гуртках. Ці гуртки – важлива форма виховання підлітків. Цінність гурткової роботи полягає в тому, що кожен учень може протягом тривалого часу випробовувати свої задатки, здібності, виражати в конкретній справі свій нахил, знаходити улюблену працю» [2, с.570]. 8 Нині ж спостерігається інша крайність: учнів дуже часто оберігають від будь-якої фізичної праці. Оправдовують такий стан відсутністю коштів, щоб закупити необхідне обладнання, прилади і матеріали для трудового навчання, для гурткової роботи тощо. І це правда. Розвиток навчально-матеріальної бази більшості шкіл десятиліттями не фінансується. Однак, це не означає, що потрібно чекати, склавши руки, на кращі часи. Потрібно шукати додаткові джерела фінансування школи, в тому числі й батьківські кошти. Як відомо, більше половини випускників шкіл мали би здобувати робітничі професії і потрібна серйозна профорієнтаційна робота в школі, щоб її випускники здійснили правильний професійний вибір. В.О.Сухомлинський зазначає, що «потрібен тривалий період шукання самого себе. Учень переходить від одної справи до іншої, одно захоплення змінюється іншим. Це необхідно для свідомого вибору улюбленої праці» [2, с.571]. Таким чином, у школі потрібно створити відповідні умови, щоб кожен учень спробував свої сили при виконанні основних трудових операцій, розвивав свої природні задатки та здібності і зорієнтував себе на найбільш притаманні для його особистості робітничі професії або на здобуття вищої освіти. До речі, В.О.Сухомлинський виступав з критикою ранньої професійної підготовки учнів, абстрагування від її інтелектуального змісту. «Кожне трудове завдання, яким буденним і навіть з першого погляду непривабливим воно не було, становить здійснення цікавого інтелектуального задуму, в якому є елементи творчості... Учні самі переконуються в цьому під час роботи, в будь-якій навіть найнепривабливішій трудовій діяльності вони знаходять можливості для активної розумової діяльності, і це – важлива умова багатого духовного життя» [1, с.397]. Зверніть увагу, що Василь Олександрович і в страшні часи сталінських репресій, і в період хрущовської «відлиги» розвиває поняття духовності особистості, яку комуністи розстрілювали і безпосередньо, і опосередковано. Духовний світ дитини, її моральні цінності – без них не обходиться жодна сторінка його науково-педагогічних праць. «Молодь, яка виховувалася протягом 10-11 років в атмосфері багатого духовного життя, не може навіть уявити собі, що з початком трудової діяльності інтелектуальний рівень її знижується» [1, с.396]. 9 В.О.Сухомлинський намагався впливати на партійну політику в розвитку освіти, писав листи М.С.Хрущову, виступав на високих нарадах, однак побороти заідеологізовану і заполітизовану педагогіку, спинити розвиток шкільництва на авторитарних засадах, в одиночку було практично неможливо. Добре, що в таких умовах йому дозволяють експериментувати, а результати експериментальних досліджень узагальнювати у науковопедагогічних працях. «Моральний ідеал

молодого покоління» (1963) «Серце віддаю дітям» (1968-НДР, 1969-Україна), «Слово до рідної мови» (1965) та ін. Важко знайти в шкільництві проблеми, яких би не торкався розум Василя Олександровича. «Школа радості» і сьогодні може чи мала би слугувати зразком як готувати дитину до систематичного навчання у школі, як розвивати її фізичні і розумові сили. «Рік, що передував навчанню за партою, був потрібний мені для того, щоб добре взнати кожну дитину, глибоко вивчити індивідуальні особливості її сприймання, мислення і розумової праці. Перш ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати, спостерігати. Треба також добре знати індивідуальні особливості здоров'я кожного учня – без цього не можна нормально вчити... Вивчення внутрішнього духовного світу дітей, особливо їх мислення, – одне з найважливіших завдань учителя» [2, с.19]. Ще донедавна чимало шкіл, особливо у великих містах, влаштовували для майбутніх першокласників тестові випробування, а це спонукало і батьків, і дошкільні заклади «натаскувати» дітей різноманітними знаннями. Добре, що МОН України припинило цю вкрай негативну практику. «Я прагну, щоб перш ніж розгорнути книжку, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої в світі книги – книги природи. Тут, серед природи, особливо чіткою, яскравою була думка: ми, вчителі, маємо справу з найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі, – з мозком дитини» [2, с.33] – писав Василь Олександрович. Дошкільний розвиток чи дошкільна освіта? Нині і в новому Законі України «Про освіту» закріплений термін «дошкільна освіта», як процес і результат навчання дітей. Однак, як уже 10 зазначалося, дітей потрібно не «натаскувати» знаннями, а розвивати: інтелектуально і фізично, естетично і морально. «Духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе в світі гри, казки, музики, фантазії, творчості, без цього вона – засушена квітка» [2, с.68]. Таким чином, дитину у дошкільні потрібно розвивати. І основними засобами розумового виховання мають стати казка і гра, музика і природа, конструктор і спеціальні розвивальні вправи (знайди 10 відмінностей на двох малюнках, пройди лабіринтом тощо). Дуже багато цінних порад для нинішньої Нової української початкової школи можна запозичити у Василя Олександровича: «... Щотижня кілька уроків ми присвячували «подорожам» до джерел думки й рідного слова – спостереженням...» [2, с.121]. «Наші подорожі і спостереження збагачували думку, сприяли розвиткові уяви і мови. Чим більше запитань виникало в дітей під час походів та екскурсій, тим яскравіше виявлялися допитливість і прагнення до знань у класі...» [2, с.124]. Вчити учнів спостерігати, запитувати – важливі завдання Нової початкової школи. Цьому мають сприяти і ранішні зустрічі вчителя з учнями. Однак, якщо вчитель не буде розумно скеровувати учнів на спостереження тих чи інших природних явищ, залежно від пори року, то ранішні бесіди швидко перетворяться на скучні, банальні розмови, які мало що для розвитку дітей даватимуть. В.О.Сухомлинський зазначав: «Активне спостереження – це по суті, перша діяльність дитини, в процесі якої вона взаємодіє з навколишнім світом, передусім з природою. Завдяки спостереженню пізнання, навчання стає працею, виробляється така якість розуму, така риса розумового розвитку, як спостережливість. У поєднанні з вдумливим читанням спостережливість є міцною основою постійного розвитку розумових здібностей дитини» [3, с.408]. Для нинішнього реформування початкової школи важливо взяти до уваги теоретичні висновки Василя Олександровича щодо основних завдань розвитку і навчання учнів у молодших класах: «Якщо уважно придивитися до того, що роблять учні в початкових класах, то можна без перебільшення сказати: головне завдання 11 початкової школи – навчити дітей користуватися інструментом, за допомогою якого людина все життя оволодіває знаннями...» [3, с.407]. «Що ж це за інструмент?, – продовжує Василь Олександрович, – у ньому п'ять умінь: спостерігати явища навколишнього світу, думати, висловлювати думку про те, що я бачу, роблю, думаю, спостерігаю, читати, писати» [3, с.408]. «Виховання і взагалі життя з усіма своїми впливами на людину, – писав видатний український педагог К.Д.Ушинський, – може сильно змінити вроджені особливості її психічної діяльності» [5, с.122]. Він вважав, що психічний розвиток дитини відбувається у нерозривному зв'язку з навчанням і вихованням, поза навчанням і вихованням немає розвитку. Василь Олександрович ще 60 років тому дослідив, що не доцільно уже з I класу запровадити предметне навчання. До речі, це одна з інновацій Нової початкової школи. «Досвід показав, що спершу в першому класі не повинно бути «чистих» уроків читання, письма, арифметики. Одноманітність швидко втомлює. Як тільки діти починали стомлюватись, я переходив до іншого виду роботи. Могутнім засобом урізноманітнення праці було малювання. Ось я бачу, що читання починає втомлювати дітей. Кажу: «розгорніть, діти, свої альбоми, намалюємо казку, яку читаємо»» [2, с.115], – зазначав В.О.Сухомлинський. Таким чином, реформована початкова школа стане справді новою не тому, що учні сидітимуть за новими партами, а лише тоді, якщо освітній процес буде спрямований не лише всеціло на засвоєння визначних програмою знань, а й, першочергово, на всебічний розвиток кожного учня (увага, уява, пам'ять, мислення тощо), в тому числі й використовуючи наявний навчальний

матеріал і додаткові засоби для розвитку дітей. У початковій школі інтелектуальний розвиток учнів потрібно здійснювати за трьома основними лініями. Перша лінія – це розумовий розвиток учнів під час вивчення програмного матеріалу. Друга лінія інтелектуального розвитку дітей – це підбір додаткових вправ і завдань, які не пов'язані із програмним матеріалом. Для цього вчитель мусить спільно з батьками придбати 12 відповідні книжки (наприклад, О.Гісь, І.Філяк «Планета міркувань». I-IV; Л.І.Білоусова, Н.В.Олефіренко «Математика, логіка, інформатика», I клас тощо) або систематизувати відповідні матеріали з періодичних видань чи з Інтернету. Наприклад, газета «Експрес» щотижня на останній сторінці програми телебачення на тиждень розміщує такі матеріали. Добре було б ці матеріали зшити в зошит для кожного учня, щоб не витратити багато часу на їх використання. Матеріали потрібно адаптувати до рівня розвитку тієї чи іншої типологічної групи дітей. І, насамкінець, третя лінія – це спеціальні уроки інтелектуального розвитку дітей. Шкода, що для варіативної частини навчальних планів МОН України виділяє мало годин: 1 год – у 1 класі і по 2 год у 2-4 класах. «Багаторічні спостереження, – зазначав В.О.Сухомлинський, – дають підставу зробити висновок: щоб навчитися виразно, вільно, свідомо читати, щоб, читаючи, учень думав про зміст того, що він читає, а не про те, як правильно прочитати, йому потрібно в початкових класах читати вголос не менш як двісті годин у класі й дома і читати тихо, про себе не менше як двісті годин... Швидке читання – це читання від 150 до 300 слів за хвилину» [т.4, с.410]. Щоб досягти зазначених вище показників, то у класі кожний учень мав би читати вголос і про себе щодня 15 хв., а про себе – щодня 90хв. при умові, якщо учень читатиме щодня протягом усіх 365 днів. Якщо не досягти у початкових класах високої техніки свідомого читання (читати, думаючи, і, думаючи, читати), то важко сподіватися, що учні успішно навчатимуться у наступних класах. Позиція МОН України щодо не обов'язкової перевірки техніки читання у I-IV класах щосеместру, на наш погляд, не є конструктивною. Забравши один з критеріїв перевірки техніки читання і не запропонувавши інший, більш ефективний, можна спрогнозувати, що через чотири роки ми матимемо проблеми з успішним навчання учнів в наступних класах. Тому, пропонуючи щось нове в освіті, потрібно прогнозувати яким буде кінцевий результат. Не менш важливим для подальшого успішного навчання є вміння швидко і грамотно писати. Василь Олександрович дослідив і 13 пропонує нинішнім учителям як досягти відповідних вимог щодо письма. «Щоб навчитися досить швидко, чітко і грамотно писати, щоб письмо було засобом, інструментом навчання, а не кінцевою метою, в початкових класах учень повинен написати не менш як 1400-1500 сторінок у зошиті [3, с.411]», тобто щороку списувати 16-17 зошитів (12с.). Крім того, у початковій школі потрібно навчити учнів правильно писати не менш як 1500 орфограм. Хай учителі спочатку випишуть ці найбільш вживані слова, розподілять їх між класами і навчають писати. Нині багато точиться розмов про компетентнісний підхід у навчанні, в тому числі й учнів початкової школи. Компетентнісний підхід передбачає не лише формування знань, навичок й умінь, а й застосування їх у практичній діяльності, особливо під час розв'язування життєво важливих задач, а також формування ціннісних орієнтацій (ціннісне ставлення до себе, до своїх батьків і до родини, до своєї землі і культури, до рідної мови, державних символів і держави загалом, до церкви і Бога). В.О.Сухомлинський також писав, що «одне з найважливіших завдань школи – навчитися користуватися знаннями. Небезпека перетворення знань у мертвий вантаж виникає саме у молодших класах, коли за своїм характером розумова праця найбільше пов'язана з набуттям нових умінь і навичок. Якщо ці вміння і навички тільки засвоюються і не застосовуються на практиці, навчання поступово виходить за сферу духовного життя дитини, неначе відділяється від її інтересів і захоплень. Прагнучи запобігти цьому явищу, вчитель дбає, щоб кожна дитина творчо застосовувала свої вміння і навички» [2, с.127]. З перших уроків вчитель продовжує інтенсивно вивчати своїх дітей, бо, – як зазначав В.О.Сухомлинський, – «знати дитину – це та найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки... Про інтелектуальний розвиток дитини, про її розумові здібності вчитель нерідко судить тільки на основі оцінок: добрі оцінки – хороший учень...» [3, с.441,442]. Бо «без знання дитини нема школи, нема вихованця, нема справжнього педагога і педагогічного колективу, а знати дитину можна лише тоді, коли вона постійно розвивається, збагачується» [3, с.449]. 14 У концепції «Нова українська школа» йдеться про удосконалення нині діючої системи оцінювання. Василь Олександрович і з цього питання дає слушні поради: «Для дитини найбільшою несправедливістю з боку вчителя є те, що він, поставивши несправедливо, за її глибоким переконанням, незадовільну оцінку, прагне ще й того, щоб за оцінку її покарали батьки. Якщо дитина побачила, що вчитель обов'язково хоче повідомити батьків про двійку, вона озлоблюється і проти вчителя, і проти школи. Розумова праця стає для неї ненависною» [2, с.167]. В нинішній системі оцінювання всі оцінки позитивні, однак чи часто хвалять батьки свою дитину, яка отримує позитивні оцінки, наприклад, «1» – «4»? Щодо оцінки, то Василь Олександрович вважав, що вона є

найголовнішим заохоченням і найсильнішим покаранням в педагогічній праці. «Це найгостріший інструмент, використання якого потребує величезного вміння і культури» [2, с.167]. В.О.Сухомлинський не поспішав ставити учням незадовільні оцінки, тобто не ставив ніяких оцінок і пояснював це тим, що учні «не заробили оцінки» [2, с.168]. «Я не ставив оцінок за розв'язування задач доти, поки діти не навчилися самостійно думати, розбиратися в умовах завдання, знаходити шлях до його виконання – іншими словами, поки не пережили радості успіху в цій праці» [2, с.169]. Повчальним для нинішніх учителів є дослідження причин, чому значна частина учнів початкової школи не вміють розв'язувати задачі. Часто учителі хибно думають, що основним способом навчання учнів розв'язувати математичні задачі є кількість розв'язаних задач. «Причина зла в тому, що дитина не навчалася думати; навколишній світ з його предметами, явищами, залежностями і взаємозв'язками не став для неї джерелом думки» [2, с.169], – навчає В.О.Сухомлинський. Тобто розв'язування задач не самоціль, а важливий засіб розвитку мислення. Тому потрібно не розв'язувати задачі, а розв'язуючи їх, вчити учнів аналізувати умови задач, знаходити відомі і невідомі величини, взаємозв'язки між ними, тобто вчити учнів думати. Василь Олександрович стверджував, що «не могло бути й мови про хороші знання ні з математики, ні з інших предметів, якби 15 діти не навчилися думати, якби процес мислення не зміцнював мозок» [2, с.150,151]. Розвинуті розумові сили потрібно вміло задіювати для засвоєння нового навчального матеріалу, бо без знань неможливою є мислительна діяльність. «Без збереження знань у пам'яті те, що необхідне для пояснення фактів і явищ навколишнього світу, неможлива розумова праця» [3, с.417]. Вивчення нового навчального матеріалу потрібно організовувати так, щоб поглиблювати інтелектуальний розвиток кожного учня, використовуючи евристичну бесіду, проблемний виклад, дослідницький метод, метод проектів тощо. Важливо структурувати навчальний матеріал, тобто виділяти елементи знань і встановлювати взаємозв'язки між ними, а також відбирати головні елементи знань для організації їх повного засвоєння, тобто генералізувати навчальний матеріал. З цього приводу Василь Олександрович зазначав: «Аналізуючи весь комплекс знань, умінь, навичок, який становить те, що прийнято називати середньою освітою, я побачив ніби кістяк, остов, на якому будується жива плоть і кров освіти, розумового розвитку, переконань. Цим кістяком є практичні уміння і навички, без яких неможливо собі уявити процес навчання. Важко знайти освітню проблему, розв'язування якої не торкався б розум Василя Олександровича. Результати його педагогічних досліджень, практичні рекомендації є актуальними й нині. Цінними для нинішніх і майбутніх керівників закладів освіти є вісім бесід з книги «Розмова з молодим директором». Зупинимось на тому, як Василь Олександрович керував розумовою працею учнів і порадами щодо відвідування та аналізу уроків. Як в доступній формі, не порушуючи принципу науковості, донести до розуму учнів новий навчальний матеріал? Як змодельювати навчальний процес так, щоб кожний учень інтенсивно працював на уроці, тобто, з одного боку, викликати інтерес, зацікавленість, а з іншого – чіткими цільовими установками, структурою уроку мотивувати розумову діяльність. Як спонукати учнів до систематичного виконання домашніх завдань? Як мінімізувати активність вчителя на уроці, його безперервне говоріння? Як навчаючи учнів, вміти формувати в них ціннісні орієнтації? Як диференціювати навчальний процес? Ті та інші питання виникають перед учителем щоденно і він, як правило, часто звертається за порадою до директора. «Йдеться про керівництво школою як складним організмом, в якому переплітаються сотні, тисячі взаємозалежних факторів, в якому щодня, щогодини виникає непередбачене. Керівництво повинно полягати, на мій погляд, у тому, щоб, відокремивши непередбачене – те, що не можна (і нема потреби) передбачити, спланувати, розрахувати, знайти в навчально-виховному процесі найважливіше, найголовніше, визначити те, що не тільки входить у сферу наукового передбачення, а й немислиме без передбачення» [3, с.562]. Від часу, коли жив і творив В.О.Сухомлинський минуло чимало часу. Появились нові навчальні технології, в тому числі й комп'ютерні, змінилися методологічні підходи до навчання, використовуються нові системи оцінювання та ін. Тому досвідчені вчителі відходять від шаблону: опитування учнів за певною чергою з витрачанням на нього більше половини часу на уроці, тоді наспіх проводилося вивчення нового навчального матеріалу, задавання домашніх завдань тощо. Нині хороший вчитель не завжди планує, наприклад, кого на уроці опитувати. «Досвідчені педагоги ніколи не планують, кого саме викликать на уроці» [3, с.561]. Якщо вчитель веде поточний контроль, то він моделює опитування так, щоб протягом теми (модуля) кожен учень отримав однакові умови для опитування. Головне, щоб під час індивідуального опитування працювали всі учні (хтось буде доповнювати, чи рецензувати, інші готують уточнюючі запитання тощо). Зазвичай, якщо вчитель викликав учня до дошки відповідати, решта учні виключалися з розумової праці. Дуже цінною є думка Василя Олександровича про «вузлики» знань: «Ми прагнемо до того, щоб, готуючись до уроку, вчитель продумував матеріал саме з цього погляду – відкрити перед учнями ті непомітні на

перший погляд «вузлики», в яких переплітаються причинно-наслідкові, часові, функціональні зв'язки, де народжуються запитання, а запитання – це вже стимул, який пробуджує бажання знати» [3, с.564]. 17 Готуючись до уроку, вчитель відшукує «вузлики» знань, тобто ті елементи навчального матеріалу, без яких цей матеріал не може існувати, вони є тими опорами, по яких можна пройти болотяною місциною і не потонути в болоті. Велика майстерність вчителя власне полягає в тому, щоб ці «вузлики» знань віднайти і дидактично спроектувати на інтелектуальний потенціал класу. «У процесі викладу досвідчений учитель з особливою увагою стежить за розумовою працею учнів у тих місцях, де переплітаються, перехрещуються, стикаються «вузлики» думки – смислові зв'язки» [3, с.565]. Ефективність навчання залежатиме від актуалізації опорних знань, від тісного переплетення нового навчального матеріалу з раніше вивченим, а також від мотиваційних компонентів, рівня зацікавленості. «Ефективність розумової праці на уроках великою мірою залежить від того, як учитель уміє визначити співвідношення нового із засвоєним раніше. Є матеріал, для навчання якого треба брати небагато, візьмете більше, ніж допустимо, і учні поверхово зрозуміють його й погано засвоять» [3, с.566]. «Навчання повинно бути цікавим, захоплюючим. Але це не означає, що в будь-якому матеріалі треба шукати щось цікаве» [3, с.566]. Нині залишаються корисними поради Василя Олександровича щодо формування найважливіших загальнонавчальних вмінь, якими учень повинен оволодіти за роки навчання в школі: «1. Уміння спостерігати явища навколишнього світу. Уміння думати – зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле; вміння дивуватися. Уміння висловлювати думку про те, що учень бачить, спостерігає, робить, думає. Уміння вільно, виразно, свідомо читати. Уміння вільно, досить швидко і правильно писати. Уміння виділяти логічно закінчені частини в прочитаному, установлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними. Уміння знаходити книжку з питання, яке цікавить учня. Уміння знаходити в книжці матеріали з питання, яке цікавить. Уміння робити попередній логічний аналіз тексту в процесі читання. 18 Уміння слухати вчителя й одночасно записувати коротко зміст його розповіді. Уміння читати текст і одночасно слухати інструктаж учителя про роботу над текстом, над логічними складовими частинами. Уміння написати твір – розповісти про те, що учень бачить навколо себе, спостерігає і т.д.» [3, с.567]. Важливими для глибокого засвоєння визначеного навчального матеріалу є його структурування і генералізація. Йдеться про те, що навчальний матеріал потрібно дидактично опрацювати, виділити структуру знань (терміни, поняття, властивості, закономірності та взаємозв'язки між ними тощо), виділити ядро головних знань для повного засвоєння. Нині ці дидактичні процеси активно досліджуються, однак вони лише стукають до школи. Василь Олександрович також звертає увагу на важливість цих дидактичних проблем, успішно розв'язував їх. «Аналізуючи програми і розумову працю школярів, ми визначили кістяк, остов освіти і розумової праці – ті елементарні знання, що їх слід обов'язково зберігати в пам'яті, зберігати міцно, вміти, коли потрібно, користуватися пам'яттю – коморою знань» [3, с.572]. «Якщо міцний кістяк освіти – уміння і знання, які потрібно завжди зберігати в пам'яті, міцна і вся будова школи... Відсутність кістяка, міцного остова освіти – один з найбільш серйозних недоліків школи. Одною з причин поверховості знань є прагнення запам'ятати все» [3, с.573]. Нині видається ще мало підручників зі структурованим навчальним матеріалом, відповідними узагальненнями, систематизацією і генералізацією знань. Візьміть в руки підручники з географії чи біології і перед вами – суцільний текст. Учням, щоб працювати з таким підручником, потрібно прикладати значні вольові зусилля, непродуктивно витрачається час. «Наукове керівництво процесом навчання сприяє тому, що й уміння, і знання постійно розвиваються, удосконалюються. Менш складні уміння поступово готують ґрунт для оволодіння складнішими. У процесі виконання вправ, потрібних для вироблення вмінь, учні оволодівають знаннями – запам'ятовують найважливіші узагальнення – правила, закони, формули. Знання запам'ятовуються не внаслідок зубріння, а завдяки застосуванню 19 одних знань для оволодіння іншими. Якщо повторення – мати навчання, то застосування знань – мати запам'ятовування» [3, с.574]. Нині управлінські органи не приділяють достатньої уваги такій дуже важливій ділянці роботи керівників школи як відвідування і аналіз ними уроків. Міністерство освіти і науки України періодично посилає у навчальні заклади інструктивно-методичні матеріали, у яких пропонується дати вчителю свободу і щодо того, як готуватися до уроків, які писати поурочні плани, не втручатися у вибір прийомів і методів та ін. Ведуться розмови й про те, щоб заборонити відвідування уроків адміністрацією школи, батьками, методистами тощо. З цього приводу послухаймо видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського: «Урок – у центрі уваги і турбот досвідченого директора. Досвід переконує, що відвідування й аналіз уроків – найважливіша робота директора; від її високого наукового рівня залежить дуже багато: інтелектуальне багатство життя педагогічного й учнівського колективів, методична майстерність педагогів, багатогранність запитів та

інтересів вихованців. Від повсякденного вдосконалення уроку, що відбувається завдяки вдумливому аналізу керівників, залежить культура всього педагогічного процесу в школі. Від уроку йдуть десятки непомітних на перший погляд ниточок до позакласної роботи, до самовиховання школярів, до індивідуальної творчої лабораторії вчителя, до обміну досвідом, до роботи педагогічного колективу з батьками. На уроці можна побачити сильні й слабкі сторони і позакласної роботи, і педагогічної освіти батьків, і виховання учнівського колективу» [3, с.576, 577]. І ще. «Директор школи, який часто відвідує й аналізує уроки, знає, що робиться в школі. Якщо ж уроки відвідуються нерегулярно, якщо за нарадами та іншими організаційними турботами директор ніяк не дійде до класів, до вчителів і учнів, усі інші ділянки в роботі втрачають будь-який смисл, гріш ціна і нарадам, і всьому іншому» [3, с.577]. Уроки потрібно відвідувати і в учителів-початківців, і у досвідчених. Молодих потрібно терпеливо вводити в світ педагогічної майстерності, а «у досвідченого педагога треба відвідувати достатню кількість уроків для того, щоб з його 20 індивідуальної творчої лабораторії все цінне передавати в колективну педагогічну лабораторію школи. Відвідувати й аналізувати уроки потрібно з перших до останніх днів занять» [3, с. 578, 579]. Відвідування уроків може бути епізодичним (локальним) і системним. Це залежить від мети відвідування. Якщо директор школи хоче перевірити як вчитель ставить перед учнями мету уроку, доносить до їх свідомості завдання уроку і досягає поставлених цілей, то достатньо відвідати декілька уроків епізодично. Якщо ж метою відвідування є прослідкувати реалізацію, наприклад, компетентнісного підходу під час навчання учнів, тоді потрібно відвідати цілісну систему уроків з того чи іншого розділу або модуля. «Аналіз системи уроків потрібний для того, щоб побачити й осмислити саму суть педагогічних явищ та їх причиннонаслідкові зв'язки» [3, с.579]. Велику трудність у роботі директора школи, особливо молодого, викликає продумування і постановка цілей відвідування уроку. З одного боку, мета відвідування може бути співзвучною із проблемою, яку вирішує навчальний заклад, або з тематикою спланованих педагогічних нарад, а також може залежати від обраних пріоритетів керівниками школи. Василь Олександрович вважав, що «головною метою треба ставити таке: дослідити, як виявляється, розкривається на уроці інтелектуальне життя педагога, його кругозір, його духовні інтереси. На уроці я бачу насамперед, чим живе вчитель, що він читає, яке місце в його духовному житті посідає книга, як він стежить за досягненнями науки і здобутками культури» [3, с.581]. Відвідуючи уроки, ви помітите, що на уроках не завжди звучить мета, перед учнем не ставляться конкретні завдання, тобто їх ведуть дорогою знань наосліп, а тим більше не підсумовується стан виконання мети і поставлених завдань. Про це у свій час писав і В.О.Сухомлинський: «Одним з істотних недоліків багатьох уроків, навіть в учителів, які мають багаторічний стаж, є невміння чітко визначити мету уроку, підпорядкувати цій меті всі сторони, складові частини, етапи уроку. Справа не тільки в тому, щоб у поурочному плані було визначено мету роботи на уроці. Ця формальність може бути дотримана, а справжньої мети вчитель і не бачить. Безцільний урок 21 перетворюється на пусте витрачання часу, втомлює учнів, привчає їх до бездіяльності, прищеплює погану моральну рису – лінощі» [3, с.582]. Очевидно, що вчителя потрібно вчити визначати мету уроку, як кінцевий його результат, розгортати навчальну діяльність учнів через поставлені конкретні завдання. Спочатку потрібно визначити, який відрізок навчального матеріалу ми хочемо вивчати з учнями: тему одного уроку, чи кількох уроків, об'єднаний в загальну тему, чи модуль. А це залежить від віку дітей, навчального предмета, інтелектуального фону класу, кількості тижневих уроків з цього предмета. Звісно, що при переході з класу в клас обсяг навчального матеріалу, який обирається для повного засвоєння, збільшується. Найкраще об'єднувати навчальний матеріал за тісним переплетенням взаємозв'язків між його елементами. В результаті утворюється модуль як логічно завершена частина навчального матеріалу, яка цілісно сприймається і засвоюється даною типологічною групою учнів. Поділивши навчальний предмет на модулі, намагатимемося у кожному модулі визначити кількість елементів знань для повного засвоєння і лише для ознайомлення з ними. Навчальний матеріал бажано в кожному модулі структурувати, тобто виділити терміни і поняття, закони і закономірності, властивості і теореми, хронологічні дати, причини і наслідки подій та ін., а також взаємозв'язки між ними. Одержані елементи знань модуля бажано полічити і систематизувати. Враховуючи вік і розумові можливості учнів щодо засвоєння навчального матеріалу, необхідно генералізувати визначену структуру елементів знань, тобто виділити ядро знань для їх повного засвоєння. Лише після генералізації навчального матеріалу можна поставити конкретні цілі щодо засвоєння визначеного ядра елементів знань і ознайомлення учнів з рештою навчального матеріалу. Крім того, в структурі цілей важливе місце відводиться актуалізації опорних знань (повторення того навчального матеріалу, на який опирається новий), а також – плановому повторенню раніше вивчених знань, які не пов'язані з новим матеріалом. Для реалізації компетентнісного підходу потрібно

планувати формування ціннісних орієнтацій. А ще слід формувати здоровий спосіб життя (руховий режим, адекватне харчування, правильний сон, 22 мінімізація часу роботи з комп'ютером і з мобільним телефоном, природна вітамінізація організму тощо). Компетентнісний підхід вимагає максимального спрямування теоретичних знань для розв'язування життєво важливих практичних задач. Одним із недоліків нашої школи є високий рівень теоретизації навчального процесу, відірваність його від життєво важливих проблем. Потрібно дотримуватися принципу проектування теоретичних знань на розв'язування життєво важливих задач і педагогічної закономірності: якомога менше часу відводити на вивчення теоретичної складової навчального матеріалу і якомога більше – на його практичне застосування. Таким чином, провівши відповідну роботу зі структурування і генералізації навчального матеріалу предмета, можна сформулювати комплекс цілей до цілого модуля за схемою:

• актуалізувати такі опорні знання: • планово повторити головні знання і навички з модуля « _____ »: _____; • домогтися сприймання, осмислення і усвідомлення таких головних елементів знань; • забезпечити розуміння таких практичних дій (навички, вміння): _____; • домогтися засвоєння таких головних знань: _____; • сформувати виконання таких навичок (вмінь): _____; • ознайомити учнів з таким навчальним матеріалом: _____; • формувати такі риси особистості (ціннісні орієнтації): _____. Зауважимо, що процес засвоєння навчального матеріалу має свій психолого-педагогічний алгоритм: сприймання, усвідомлення і осмислення (розуміння), оперативне запам'ятовування, повне запам'ятовування, застосування, узагальнення і систематизація, повторення. Організуючи сприймання навчального матеріалу, потрібно намагатися задіяти якомога більшу кількість чуттєвих аналізаторів. Найчастіше – це слух і зір. Рідше – дотик, нюх, смак. Важливим елементом кожного уроку є процеси усвідомлення і осмислення (розуміння) навчального матеріалу, тобто мисленнєве опрацювання навчального матеріалу (порівняння, співставлення, аналіз, синтез, виділення головного, складання тез, плану тощо). 23 Василь Олександрович зазначав: «Нерозуміння життєвої основи математичних узагальнень призводить до того, що учні прагнуть тільки запам'ятати, а де запам'ятовування без розуміння, там поверхові формальні знання, і, що особливо погано, невміння застосовувати знання на практиці» [3, с.581, 582]. На жаль, процесам усвідомлення і осмислення навчального матеріалу приділяється недостатня увага. Як правило, вчитель обмежується риторичним запитанням: «діти, ви все зрозуміли?» і починає розв'язувати з учнями ті чи інші вправи. Чи можливо увесь психолого-педагогічний алгоритм засвоєння знань зреалізувати протягом одного уроку? Це залежить і від цільових установок, і від обраного типу уроку, і від обсягу нового матеріалу та ін. Однак навіть на одному уроці засвоєння нових знань зреалізувати повний алгоритм практично неможливо, якщо й доза навчального матеріалу є невеликою для засвоєння. Тому обирається певний відрізок часу (18-20 уроків), протягом якого можна зреалізувати повний психологічний цикл цілісного засвоєння знань, який і називається модулем. Можна обрати різну схему для реалізації модуля. Це залежить і від предмета, і від інтелектуального фону класу, і від віку учнів. З математики, наприклад, у старших класах можна після постановки загальних цілей виділити 3-4 уроки для цілісного оперативного засвоєння теоретичного матеріалу модуля і паралельного з ним формування відповідних навичок, 2-3 уроки на повторне засвоєння головних навичок і паралельне вторинне засвоєння ядра теоретичних знань, 1 урок на залікову роботу (теорія і навички), 9 – 10 – на формування відповідних вмінь (творчі вправи), 2 уроки – на творчу контрольну роботу. Під час відвідування уроків Василь Олександрович радить директорам звертати увагу на самостійну індивідуальну роботу учнів: «порадьте вчителів: не захоплюйтесь колективними формами роботи, не створюйте видимості благополучності...» [3, с.584]. Урок потрібно моделювати і проводити таким чином, щоб усі учні максимально включалися в розумову працю. На уроках домінує така навчальна ситуація: учитель задає питання, хтось з учнів першим піднімає руку, його й запитують. Інші учні, як правило, відключаються від думання. А можна моделювати навчальну ситуацію, таким чином, щоб усі учні активно працювали протягом тих 1-2хв. Тобто на уроці має домінувати самостійна розумова праця школярів. «Як мускули стають безсильними, кволими без праці і вправ, так і розум не формується без розумового напруження, без думки, без самостійних пошуків» [3, с.585]. «Однією з головних причин слабких, поверхових знань, причиною лінощів, недбайливості школярів якраз і є марнотратство часу на уроці. Директор школи не повинен миритися з тим, що перевірка й оцінювання знань перетворюється в самоціль, що учня викликають тільки для того, щоб поставити оцінку. Відвідуючи й аналізуючи урок, звертайте увагу на те, що робить клас у ті хвилини, коли викликаний учителем учень відповідає (біля дошки чи з місця). Під час перевірки знань всі учні повинні бути зайняті активною, самостійною, індивідуальною розумовою працею...» [3, с.585, 586]. Тому, відвідуючи уроки, потрібно задаватися ціллю «побачити, як працює кожна дитина, чи ставить учитель цю мету; самостійна розумова праця всіх без винятку дітей» [3, с.585].

Дуже корисно вчити учнів не лише відповідати, а й ставити запитання. Ми радимо учням під час виконання тих чи інших завдань (наприклад, домашньої роботи) ставити вчителю запитання, причому письмово. Це є не лише важливим компонентом включення учнів у розумову діяльність (виникає запитання, значить думає), а й важливою демократичною нормою навчального процесу. Якщо навчальний процес декілька років був однобоким (вчитель запитує – учень відповідає), то потім потрібно прикладати неймовірні зусилля, щоб спонукати учнів до запитань. Здебільшого вчителі моделюють таким чином урок, щоб учні боялися ставити їм запитання (а якщо не знатиму, що відповісти). Щоб зняти цю проблему, учитель на першому уроці повинен наголосити, що вчитель, як і будь-яка інша людина, усе знати не може. А запитання від учнів спонукатимуть вчителя постійно поглиблювати свої знання. Тому під час відвідування уроків важливо звертати увагу, чи ставлять учні запитання на уроці. Ще Арістотель зауважував: мислення починається із запитання і здивування. Спостерігаючи за організацією вивчення нового матеріалу, також потрібно звернути увагу, чи всі учні включені в активну розумову діяльність, якими прийомами, методами і засобами вчитель досягає такого стану. На цьому етапі уроку вчителю потрібно поставити перед учнями проблему з тим, що сконцентрувати увагу учнів на нових знаннях. Наприклад, під час вивчення логарифмування можна навести слова відомого французького математика Лапласа: «Винайдення логарифмів полегшило роботу астрономів і тим самим продовжило їм життя». Ця проблема охоплює цілий модуль і тримає мислення учнів в напрузі декілька уроків. Можна поставити тактичну проблему, яка розв'язується протягом одного уроку. Наприклад, на уроці фізики у 8 класі під час вивчення сили тертя можна поставити таку проблему: «Уявіть, що сили тертя немає. В якому стані перебуватимуть меблі в класі?». «Окремі вчителі відразу ж після пояснення матеріалу переходять до так званого закріплення: викликають учнів, які переказують те, що розповів учитель. При цьому, звичайно, викликають кращих учнів. Не можна поспішати з викликом учнів. Після пояснення треба дати час на осмислення: у класі тиша, учні думають над тим, про що розповів учитель. Залежно від змісту матеріалу осмислення виявляється у різноманітних формах роботи: читанні, складанні плану, виконанні схеми, малюнка тощо... Осмислення матеріалу досвідчені вчителі вважають найважливішим етапом уроку» [3, с.593]. Важливо, відвідуючи урок, прослідкувати чи ефективними є процеси закріплення і застосування знань. «Знання стають міцними, ґрунтовними тоді, коли вони застосовуються у подальшій розумовій діяльності, стають інструментом, засобом, за допомогою якого засвоюються нові знання» [3, с.594]. На цьому етапі важливою є диференціація і завдань, і навчання. Потрібно підібрати найбільш яскраві вправи різного ступеня складності, які є одинарними (навичковими), щоб основну увагу зосередити на запам'ятовуванні теоретичних елементів (правил, формул, законів тощо), а не на самій вправі. За нашими спостереженнями найгіршим компонентом уроку є задавання і запис домашніх завдань. Навіть тоді, коли вчитель знає як це робити методично правильно, все одно він задає його наспіх, після дзвінка. 26 «Не можна розраховувати на добрі результати, якщо домашні завдання даються в останню хвилину уроку, причому вчитель зазначає тільки сторінки підручника, параграфи, номери вправ і задач. Це показник низької педагогічної культури» [3, с.597]. У своєму навчальному закладі ми ввели такі правила: • домашні роботи в межах модуля нумеруються (легко вчителю і батькам перевіряти їх); • вчитель заздалегідь записує зміст домашнього завдання на закритій частині дошки; • домашня робота складається з таких частин: • повторити елементи знань; • засвоїти такі нові елементи знань; • виконати такі – то вправи (бажано записати зміст вправи чи задачі, необхідні вказівки щодо розв'язування); • домашні завдання необхідно диференціювати для двох – трьох груп. «Домашня робота – це розвиток, поглиблення знань, удосконалення уміння вчитися, підготовка до оволодіння знаннями в класі, спостереження над предметами і явищами природи і праці, розвиток індивідуальних нахилів і запитів, задоволення і розвиток багатогранних інтелектуальних потреб» [3, с.597]. Домашній роботі потрібно присвоювати певну кількість балів, наприклад, 3. Тоді кількість завдань буде кратною трьом. Слід вчити учнів самооцінювати не якість, а сам факт виконання завдань домашньої роботи, фіксувати час виконання і виконати необхідні записи в кінці домашньої роботи. Це формує самооцінні дії, самокритичність, відповідальність, оперативність, вміння дорожити часом тощо, тобто відповідні ціннісні орієнтації. Крім того, вчитель за часом виконання домашньої роботи може регулювати її обсяг. За своїм змістом домашні роботи є репродуктивними і творчими. «Аналіз, дослідження, порівняння – ці форми активної розумової праці повинні пронизувати домашні завдання, які б поєднували в собі читання книги із спостереженням і працею. Особливої уваги потребує індивідуалізація домашніх завдань» [3, с.597]. Аналіз відвіданого уроку бажано проводити в той же день. Починати аналіз потрібно з поставленої мети, зазначити позитивні 27 компоненти уроку в розрізі цілей, надати необхідні рекомендації, якщо вони є обґрунтованими. Проте незалежно від поставленої мети директор

школи повинен звернути увагу як виконується мета уроку, чи всі учні максимально включаються в розумову працю, на стан виконання учнями домашніх завдань, раціональне використання часу на уроці та ін. Важливо бачити закономірності того чи іншого педагогічного явища, робити необхідні узагальнення, ділитися з ними на методичних об'єднаннях, педагогічних радах. «Багаторічний досвід переконує, що в ході аналізу уроків треба узагальнювати фактичний матеріал у вигляді доповідей, присвячених окремим проблемам навчально-виховної роботи» [3, с.598]. Висновки. Таким чином, теоретичні узагальнення і висновки Василя Олександровича торкаються усіх сфер дошкільного розвитку і шкільного життя, вони є цінними і актуальними і в нинішній час реформування освіти, оскільки взяті безпосередньо з його педагогічної практики, пронизані турботою про дитину (дитиноцентризм), про її душу й духовний розвиток в широкому розумінні цього слова. Слово «духовний» є чи не найбільш вживанням у його науково-педагогічних працях. Тому В.О.Сухомлинського про праву можна вважати батьком української духовної педагогіки.

Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.1 // В.О.Сухомлинський. -К.: «Рад.шк.», 1977. -654 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.3 // В.О.Сухомлинський. -К.: «Рад.шк.», 1977. -670 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.4 // В.О.Сухомлинський. -К.: «Рад.шк.», 1977. -638 с.
4. Українська педагогіка в персоналіях. У двох книгах. Книга друга. ХХ століття. – К.: «Либідь», 2005. – 550с.
5. Ушинський К.Д. Вибр. пед.твори. Т.2 // К.Д.Ушинський. -К.: «Рад. шк.», 1983. -359с.

Бібліотека ОІППО

вересень 2022 р.